

Bartosz Dziewiałtowski-Gintowt

Polska

**SIŁY OBRONY TERYTORIALNEJ SOCJALISTYCZNEJ FEDERACYJNEJ REPUBLIKI JUGOSŁAWII
– OBYWATELSKI WYMIAR SYSTEMU BEZPIECZEŃSTWA
PAŃSTWA CZY ROZSADNIK FEDERACJI?**

(THE TERRITORIAL DEFENCE FORCES OF SOCIALIST FEDERAL
REPUBLIC OF YUGOSLAVIA: CIVIC DIMENSION
OF STATE SECURITY SYSTEM OR FEDERATION’S SEEDBED?)

Streszczenie:

Powyższe ujęcie tematu wskazuje na problematykę badawczą związaną z rolą i miejscem Sił Obrony Terytorialnej w systemie bezpieczeństwa Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ). Jednostki SOT utworzono pod wpływem interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. Władze w Belgradzie zinterpretowały stłumienie „praskiej wiosny” jako ostrzeżenie dla polityczno-militarnej pozycji Jugosławii w świecie. Jugosłowiańska doktryna wojskowa zakładała bowiem przygotowanie się na konflikt zbrojny wyłącznie z Zachodem (wojskami NATO). Zdając sobie sprawę, że SFRJ nie byłaby w stanie obronić się przed atakiem ze Wschodu, komunistyczne władze polityczno-wojskowe uznały, że jest to właściwy moment, aby wykorzystać doświadczenia z okresu walk partyzanckich w czasie II wojny światowej. W związku z tym opracowana została koncepcja wojenna zwana doktryną powszechnej obrony narodowej. Zgodnie z nowym ustawodawstwem system obrony terytorialnej powstał w republikach, gminach, społecznościach lokalnych i organizacjach pracowniczych. Odbiegał on w swojej postaci od klasycznej organizacji wojskowej, co wynikało z założenia jej twórców, że miał on stać się zalążkiem ruchu partyzanckiego na wypadek agresji z zewnątrz. Jednakże jednostki SOT posiadały elementy składowe typowej organizacji wojskowej, takie jak: struktury dowodzenia, system szkoleń, jednostki bojowe, kadry i uzbrojenie. Po decentralizacji politycznej, przyjętej w Konstytucji SFRJ z 1974 roku, oddziały te zostały przekształcone w siły zbrojne poszczególnych republik, ograniczając tym samym funkcjonalną legitymizację Jugosłowiańskiej Armii Ludowej. Istnienie dwóch, konkurencyjnych względem siebie, elementów systemu obrony państwa przyczyniło się do rozpadu federacji jugosłowiańskiej.

Summary:

This approach to the subject points to research issues related to the role and place of the Territorial Defence Forces (teritorijalne odbrane snage - TOS) in the security system of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY). TOS units were created under the influence of the Warsaw Pact intervention in Czechoslovakia in 1968. The authorities in Belgrade interpreted the suppression of the "Prague Spring" as a warning to the political-military positions of Yugoslavia in the world. Yugoslav military doctrine implied in fact prepare for armed conflict only with the West (NATO troops). Realizing that the SFRY would not be able to defend against an attack from the East, the top military and political establishment decided that the time is right to take advantage of experiences from the guerrilla during the Second World War. In this regard military doctrine called the "Doctrine of Total National Defence" was formed. In accordance to legislation a new system of Territorial Defence Forces was formed within republics, municipalities, local communities, and labour organisations. As a bearer of people's resistance the Territorial Defence Forces deviated in form from a classical military organisation. However it comprised elements of a military organisation, such as chain of command, system of training, combat units, cadres and arms. Following the political decentralisation, adopted in the Constitution of 1974, the Territorial Defence Forces were transformed into armed forces of particular republics thus affecting functional legitimacy of the Yugoslav People's Army. The existence of two competing elements of the state defence system leads to the hypothesis that the establishment of the TOS and convert them into republican armies, was one of the reasons for the disintegration of the Yugoslav federation.

Słowa kluczowe:

Socjalistyczna Federalna Republika Jugosławii, Jugosłowiańska Armia Ludowa, Siły Obrony Terytorialnej

Keywords:

Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Yugoslav People's Army, Territorial Defence Forces

Utworzenie po II wojnie światowej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ, do 1963 r. Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii – FLRJ) było możliwe głównie dzięki bardzo dobrze zorganizowanej i uzbrojonej partyzantce komunistycznej, która już w drugiej połowie 1943 r. uzyskała przewagę militarną nad pozostałymi formacjami wojskowymi kraju, pozostającego pod okupacją państw Osi oraz ich sojuszników. Stało się to m.in. dzięki wybitnym zdolnościom przywódczym i organizacyjnym szefa Komitetu Cen-

tralnego Komunistycznej Partii Jugosławii (KC KPJ) Josipa Broz Tity, który w stosunkowo krótkim czasie uczynił z dowodzonej przez siebie partyzantki najsilniejszą formację zbrojną w Jugosławii¹. Zasadnicze prace nad reformą struktury sił zbrojnych rozpoczęto jednak dopiero w 1948 r. w wyniku konfliktu pomiędzy Titą a przywódcą ZSRR Józefem Stalinem oraz wykluczeniem komunistów jugosłowiańskich z Kominformu². Wydarzenia te stały się impulsem do rozpoczęcia reorganizacji sił zbrojnych Jugosławii. W ramach armii operacyjnej – funkcjonującej od grudnia 1951 r. pod nazwą Jugosłowiańska Armia Ludowa (Jugoslovenska Narodna Armija, JNA) – zaczęto tworzyć i rozwijać partyzancki komponent terytorialny. Tito i jego współpracownicy, obawiając się sowieckiej inwazji, przeprowadzili masową akcję organizacji cywilnych sił konwencjonalnych, gromadząc pod bronią prawie pół miliona ludzi, zdolnych do mobilizacji w razie agresji z zewnątrz. W szczytowym okresie rozwoju tych jednostek, czyli w 1952 r., 22% dochodu narodowego poświęcono wydatkom na obronę. Jednakże poprawa sowiecko-jugosłowiańskich stosunków po 1955 r. spowodowała stopniową rewizję wydatków na obronę, co doprowadziło do ich spadku poniżej 6% dochodu narodowego w 1968 r. W dodatku liczebność JNA została zredukowana do niecałych 200 tys. żołnierzy³.

Wraz z poprawą stosunków sowiecko-jugosłowiańskich *zapanowało pewne kołtuńskie samozadowolenie, zarówno w dowództwie JNA, jak i w reżimie jako całości*⁴, dotyczące braku radzieckiego zagrożenia dla bezpieczeństwa Jugosławii. Tito i jego współpracownicy uznali bowiem, że obrona kraju powinna koncentrować się głównie na zachodzie, ponieważ ZSRR historycznie nie stanowi niebezpieczeństwa dla Jugosławii. Zgodnie z tą oceną ministerstwo obrony federacji otrzymało nakaz znacznej redukcji liczebnej, co zakładało zdecentralizowanie elitarnych jednostek stacjonujących przy granicy z Węgra-

¹ Nowe państwo miało być swoistą wspólnotą socjalistyczną, uznającą prawa narodów południowosłowiańskich do samostanowienia, w odróżnieniu od poprzedniego państwa, zdominowanego przez Serbów. Szerzej na temat: M. J. Zacharias, *Wewnętrzne i międzynarodowe aspekty zwycięstwa komunistów w Jugosławii. U źródeł jugosłowiańskiej odmiany systemu komunistycznego* [w:] *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła się wybić na wolność? Materiały z sesji naukowej, Olsztyn 26 października 1995*, red. T. Kisielewski i N. Kasperek, Olsztyn 1996, s. 95-111.

² Kominform – Biuro Informacyjne Partii Komunistycznych i Robotniczych utworzone 27.09.1947 r. w Szklarskiej Porębie w celu koordynacji działań partii komunistycznych kierowanych przez ZSRR. W praktyce było ono narzędziem polityki radzieckiej w Europie Środkowo-Wschodniej i Południowej. Szerzej na temat wykluczenia Jugosławii z Kominformu: M. P. Deszczyński, *Wykluczenie Komunistycznej Partii Jugosławii z Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*”, t. 28, s. 109-133.

³ A. Ross Johnson, *Total National Defense in Yugoslavia*, Santa Monica 1971, s. 1-2.

⁴ Cit.: M. Milivojević, *The Yugoslav People's Army: The Military Dimension*, Bradford 1988, s. 9.

mi i Bułgarią⁵ oraz przesunięcie ich na granicę z Włochami, w wyniku czego flanka wschodnia pozostała bez odpowiedniej obrony⁶. Jednak inwazja wojsk Układu Warszawskiego (z wyjątkiem Rumunii) na Czechosłowację w sierpniu 1968 r. skłoniła władze federalne do przededefiniowania koncepcji obrony narodowej. Zwłaszcza, że agresja na Czechosłowację miała głęboki wpływ na całe społeczeństwo jugosłowiańskie⁷. Zaskoczone tym faktem komunistyczne kierownictwo uznało, że tak naprawdę celem sowieckiego ataku, choć na razie skierowanego przeciw innemu państwu, jest Jugosławia. Ponadto przywódcy polityczno-wojskowi stosunkowo szybko zorientowali się, że w oparciu o konwencjonalne siły małe i średnie państwa nie mogą oprzeć się niespodziewanemu atakowi agresora przeważającego pod względem liczebnym i technicznym⁸.

Chociaż wkrótce okazało się, że informacje o agresji sowieckiej były nieprawdziwe, to władze w Belgradzie zdecydowały się kontynuować działania w kierunku odbudowy masowej organizacji wojskowej. Stało się tak mimo przeszkód, jakie reformy te napotykały na swojej drodze, takich jak: *palące problemy ekonomiczne; bardziej zdecentralizowany system polityczny pod koniec lat sześćdziesiątych; oraz nieadekwatność wojskowa tego, co konwencjonalne siły Jugosławii mogą zorganizować w odpowiedzi na groźbę, jaką przedstawiał masowy i wysoce mobilny radziecki czynnik wojskowy*⁹. Mimo tych trudności Jugosławia powróciła do koncepcji „narodu pod bronią”, czyli dziedzictwa partyzanckiego okresu II wojny światowej i konfliktu z Kominformem, stosunkowo w krótkim czasie wdrażając system powszechnej obrony narodowej (opštenarodna odbrana – ONO), który radykalnie zmienił strukturę wojskową federacji.

Należy w tym miejscu podkreślić, że opracowanie i realizacja nowej doktryny wojennej było w dużej mierze uwarunkowane geostrategicznym położeniem Jugosławii na Bałkanach. Należy bowiem wziąć pod uwagę fakt, że z siedmiu sąsiednich państw, aż pięć należało do dwóch różnych bloków militarnych. Trzy z nich, Węgry, Rumunia i Bułgaria były członkami Układu War-

⁵ Ruch ten okazał się korzystny dla gospodarki, ponieważ lata sześćdziesiąte były czasem trudnym dla sytuacji ekonomicznej Jugosławii. Confer D. A. Frazee, *The Yugoslav All-People's defense system: a pessimistic appraisal*, Monterey 1981, s. 13-34; L. Kocijan, *Doktrina in strategija splošne ljudske obrambe*, „Vojstvo” 1999, nr 5, s. 28.

⁶ B. Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Lublana 2002, s. 197.

⁷ Niektórzy autorzy twierdzą, że bezpośrednio potem gwałtownie wzrosła popularność rządu – w samym tylko 1968 r. ponad 100 tys. nowych członków, głównie do 25. roku życia, wstąpiło do partii; większość z nich podjęła tę decyzję już po inwazji. Por. B. Jelavich, *Historia Bałkanów. Tom drugi. Wiek XX*, tłum. M. Chojnacki, J. Hunia, Kraków 2005, s. 408; D. I. Rusinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977, s. 239.

⁸ J. Slapar, *Izkušnje razvoja TO in priprave na osamosvojitve ter vojna za samostojno Slovenijo*, „Vojstvo” 1999, nr 5, s. 67.

⁹ Cit.: A. Ross Johnson, *The Role of the Military in Communist Yugoslavia: An Historical Sketch*, Santa Monica 1978, s. 185.

szawskiego; z kolei Włochy i Grecja były członkami Paktu Północnoatlantyckiego (NATO); jedynie Austria (kraj nie-komunistyczny) oraz Albania (kraj komunistyczny), pozostały neutralne. Neutralność Jugosławii oraz jej międzynarodowa aktywność w ruchu państw niezaangażowanych pozwalały obydwu blokom na prowadzenie w tej części Europy tzw. polityki *status quo*. Opowiadanie się SFRJ po którejś ze stron zmieniłoby równowagę strategiczną na Bałkanach oraz w basenie Morza Śródziemnego. Zatem Jugosławia, położona między NATO i Układem Warszawskim była państwem, którego funkcjonowanie możliwe było jedynie w warunkach geopolitycznych okresu zimnej wojny. W związku z tym musiała przygotować własną doktrynę obronną na wypadek ewentualnego scenariusza III wojny światowej¹⁰.

Ramy prawne dla reformy systemu obronnego zostały nakreślone w Konstytucji SFRJ z 1963 r., na podstawie której w sprawach bezpieczeństwa państwa decydowała w sposób kolegialny Rada Obrony Narodowej Prezydium Jugosławii. W jej skład, oprócz szefa resortu obrony oraz głównodowodzących poszczególnymi formacjami, wchodził sam Tito, jako zwierzchnik sił zbrojnych, a także Edvard Kardelj (Słoweniec), Vladimir Bakarić (Chorwat) oraz Branko Crvenkovski (Macedończyk). Wymienieni politycy uznali, że jest to właściwy moment, aby dokonać afirmacji doświadczeń partyzanckich wyniesionych z okresu II wojny światowej i przeprowadzić zmiany w strukturze obronnej poprzez utworzenie komponentu terytorialnego, istniejącego równoległe z JNA, a niewchodzącego w jej skład. Zdecentralizowany i masowy charakter nowej formacji pozwoliłby, ich zdaniem, na stworzenie w systemie obronnym federacji pierwiastka obywatelskiego, który w przypadku agresji z zewnątrz stanie się nosicielem skutecznego oporu ludności. Na posiedzeniu Rady Obrony Narodowej Prezydium SFRJ w sierpniu 1968 r. Tito, jako głównodowodzący siłami zbrojnymi, zażądał od kierownictwa wojskowego natychmiastowego zorganizowania narodowego oporu, a nawet uzbrojenia społeczeństwa w broń przeciwpancerną, lekką artylerię, moździerz, bezodrutowe karabiny oraz lekkie karabiny przeciwlotnicze, aby móc skutecznie obronić się przed spodziewaną agresją wojsk sowieckich. Owczesny minister obrony gen. Nikola Ljubičić oraz szef Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych SFRJ gen. Miloš Šumonja stanęli na czele zespołu ekspertów wojskowych opracowujących zupełnie nową koncepcję obrony i sił zbrojnych, składającą się z dwóch komponentów: regularnej armii (JNA) oraz Sił Obrony Terytorialnej (SOT)¹¹.

Zgodnie z obowiązującymi w państwie zasadami polityki „braterstwa i jedności” (*bratstvo i jedinstvo*), ważnymi podmiotami nowej doktryny wojennej zostały republiki z gminami, społecznościami lokalnymi i zakładami pracy, którym nadano funkcje obronne oraz uprawnienia i obowiązki społecznej sa-

¹⁰ Szerzej na temat polityki supermocarstw wobec Jugosławii w okresie zimnej wojny *vide*: M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004, s. 536-539.

¹¹ B. Repe, *op. cit.*, s. 198.

moobrony. Tym samym twórcy doktryny powołali jedyną w swoim rodzaju terytorialną organizację wojskową w wymiarze obywatelskim, niemającą wówczas swojego odpowiednika w Europie. Unikalny charakter takiego rozwiązania polegał na tym, że obrona terytorialna z jednej strony stanowiła oddzielny składnik federalnych sił zbrojnych, a z drugiej była najszerszą formą udziału poszczególnych obywateli w systemie obronnym Jugosławii. Formacje terytorialne spełniały również funkcje oddziałów prewencyjnych (milicji obywatelskich) w każdej z republik. W założeniu oddziały SOT były w stanie osiągnąć pełną gotowość bojową w ciągu kilku godzin, by o każdej porze i niezależnie od warunków z powodzeniem przeciwstawić się agresorowi; miały być zdolne do działania zarówno wspólnie z JNA, jak i niezależnie od niej¹². Według nowej doktryny wojennej na siły obrony terytorialnej składały się: oddziały o charakterze partyzanckim oraz siły specjalne i tzw. służby ochrony cywilnej, czyli inne oddziały paramilitarne utworzone ze wspólnot społeczno-politycznych, organizacji pracy zrzeszonej i innych lokalnych organizacji społecznych. Wymienione jednostki podlegały sześciu republikańskim i dwóm okręgowym dowództwom SOT. Wojska terytorialne tworzyły w ten sposób typowe formacje partyzanckie, co oznaczało, że w przypadku, gdyby atakujący był znacznie silniejszy i jeśli na wczesnym etapie odnosiłby sukcesy, jego efektywność w znacznym stopniu mogłaby osłabnąć, ponieważ zostałby zmuszony wykorzystać dużą część swoich sił do zabezpieczenia zaplecza narażonego na ciągłe uderzenia jednostek SOT¹³.

Warto zauważyć, że dla kierownictwa partyjno-państwowego obrona terytorialna była pretekstem nie tyle do wzmocnienia wewnętrznej jedności i siły militarnej kraju, ile do odwrócenia uwagi od braku efektów reform gospodarczych z lat 60. oraz napięć międzyetnicznych, które pojawiły się pod koniec tej dekady i na początku następnej. Wówczas m.in. próbowano zwiększyć udział tzw. samorządów w systemie socjalistycznym, a co za tym idzie w systemie obronnym, co w krótkim czasie ujawniło sprzeczności interesów wszystkich obywateli, począwszy od wspólnot pracowniczych, poprzez społeczności lokalne, kończąc na organizacjach pracy zrzeszonej ponoszących wspólną odpowiedzialność za rozwój społeczno-gospodarczy kraju¹⁴. Najbliższy współpracownik Tity E. Kardelj uważał bowiem, że systemowi samorządowemu powinna odpowiadać nie armia zawodowa lecz uzbrojony lud. Stąd wysunął ideę „uspołecznienia obrony”, zgodnie z którą będzie ona zadaniem całego społec-

¹² A. Bebler, *Razvitak jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, Vol. XXII, No. 4, s. 136-141; D. A. Fraze, *op. cit.*, s. 8-9.

¹³ Z. Marković, *Jugoslovsanska ljudska armada*, Ljubljana 2007, s. 173.

¹⁴ M. Manojlović, *The Role of Military in Politics. Yugoslavia as a Case Study*, Ottawa 1997, s. 68-69; J. L. Derdzinski, „Vojnik i Narod”. *The Soldier and the People. Civil-Military relations in SFRY*, Austin 1998, s. 20.

czeństwa a nie armii czy jakiegoś wyspecjalizowanego ciała¹⁵. W rzeczywistości jednak polityka obronna państwa była obszarem, z którego Związek Komunistów Jugosławii (ZKJ) nie chciał i nie mógł zrezygnować, ponieważ jugosłowiańska organizacja partyjna pełniła wiodącą rolę w kreowaniu i moderowaniu przemian w dziedzinie obrony cywilnej oraz procesów deetatyzacji sektora obronnego. Podstawy koncepcji powszechnej obrony narodowej sformułowano na IX Kongresie ZKJ na początku 1969 r. W założeniu stanowić miała kompleksową i zrównoważoną organizację obronną społeczeństwa przeciwko wszelkiego rodzaju zagrożeniom. Podkreślając znaczenie *uniwersalnej partycypacji narodu* (określanej w języku serbsko-chorwackim jako *vseljudska*) w tworzeniu obrony terytorialnej, tym samym oparto ją na prawach i obowiązkach każdego pracownika, który miał bronić wolności i praw samorządowych oraz suwerenności, niepodległości i integralności społecznej zarówno w wymiarze ogólnopaństwowym, jak i lokalnym. Zasady te stanowiły komplementarny system obronny począwszy od milicyjno-terytorialnych sił wzorowanych na modelu z 1949 r., który podporządkowany był Naczelnemu Dowództwu Oddziałów Partyzanckich Jugosławii. Różnica między nimi wynikała przede wszystkim z faktu, że struktura nowej organizacji miała charakter policentryczny, opierając się przez cały omawiany okres na republikańskich i okręgowych komitetach ZKJ. Natomiast organizacje społeczno-polityczne z okresu wcześniejszego tworzyły terytorialne bataliony, oddziały i drużyny, które stanowiły integralną część JNA¹⁶.

Nie oglądając się na władze federalne, poszczególne republiki już na początku listopada 1968 r. rozpoczęły indywidualnie rozwijanie jednostek SOT. Taka forma organizacji obrony militarnej została zatwierdzona dnia 11 lutego 1969 r., kiedy Zgromadzenie Federalne (Skupsztyna) Jugosławii przyjęło nową ustawę o narodowej (ludowej) obronie i służbie wojskowej, określając obronę terytorialną komponentem zunifikowanego systemu obrony narodowej i sił zbrojnych SFRJ, przy równorzędnym udziale w jej przygotowaniu i organizacji wspólnot społeczno-politycznych i organizacjach pracy zrzeszonej¹⁷. Zgodnie z ustawą każdy obywatel płci męskiej lub żeńskiej między 17. a 55. rokiem życia, w zależności od wieku i stanu zdrowia, mógł być przydzielony bądź to do oddziałów JNA, bądź jednostek terytorialnych, a jeśli chodzi o oficerów rezerwy i personel wojskowy górna granica wieku wynosiła 60 lat. Każdy obywatel, z wyjątkiem służących już w siłach zbrojnych, mógł być przypisany do poszczególnych jednostek obrony cywilnej lub zakładów pracy. Tak więc w Jugosławii, oprócz jednostek JNA, powołano do życia wiele innych uzbrojonych formacji terytorialnych, których członkowie byli stale skoszarowani i umundu-

¹⁵ J. Gow, *The Serbian Project and its Adversaries. A Strategy of War Crimes*, Londyn 2003, s. 53.

¹⁶ M. Živković, *Razvoj oružanih snaga SFRJ – Teritorijalna odbrana*, Belgrad 1986, s. 90.

¹⁷ A. Kocbek, *Teritorialna obramba in njen komunikacijski sistem*, Maribor 1990, s. 45.

rowani¹⁸. Szeregi SOT stanowili głównie uzbrojeni robotnicy, chłopci i młodzież, wykonujący swoją codzienną pracę. Szczególnie ważne było to, że każdy zakład pracy, gmina, region, okręg i republika mogły, dzięki nowym przepisom, postawić w stan gotowości bojowej ok. 1 mln ludzi. Ponieważ wszystkie te jednostki były tylko częścią jednego z dwóch równoprawnych elementów składowych sił zbrojnych Jugosławii, to od początku omawianego okresu istniał konflikt między SOT i JNA, która widziała w wojskach terytorialnych konkurenta i zarzucała jej chęć usamodzielnienia się i przekształcenia w armie republikańskie¹⁹.

Zaakceptowanie wytycznych federalnej Skupstiny zapoczątkowało rozwój jednostek obrony terytorialnej, które mogą być rozpatrywane w trzech etapach. Pierwsza faza rozwoju zaczęła się w 1968 r. od wcielenia w życie idei powszechnej obrony narodowej i trwała do 1974 r. W tym okresie doszło do uformowania republikańskich, gminnych i komunalnych sztabów SOT oraz jednostek przestrzennych. W tym czasie strukturę dowódczą wojsk terytorialnych oparto na strukturze federacyjnej, czyli sześciu republikańskich i dwóch okręgowych sztabach. Okres ten charakteryzuje się również rozwojem ilościowym SOT. Szacuje się, że w ciągu pierwszych pięciu lat istnienia wojska terytorialne Jugosławii osiągnęły liczbę ok. miliona osób²⁰. W tym czasie określono również ramy prawne. W 1971 r. przyjęto pierwsze republikańskie ustawy o tzw. powszechnym oporze narodowym, legitymizując tym samym istnienie i działalność republikańskich sztabów terytorialnych, które następnie miały organizować oddziały partyzanckie na poziomie gmin i zakładów pracy. Zatem w tym okresie dowództwa partyzanckie, wzorowane na tych z lat 50., zostały całkowicie zintegrowane z państwowym systemem obronnym i ostatecznie przekształcone w wojska terytorialne (brygady, dywizje oraz bataliony republikańskie i okręgowe). Ponadto w październiku 1971 r. przeprowadzono pierwsze (i jak się później okazało jedyne) wspólne manewry wojskowe JNA i SOT pod nazwą *Svoboda – 71*²¹.

Drugi okres rozwoju obejmuje lata 1974-1980 i charakteryzuje się zakończeniem organizacyjnego proces tworzenia Miejskich Sztabów SOT, przeznaczonych do obrony miast. Zakończono wówczas wewnętrzny proces podziału wojsk terytorialnych: sześć stref podzielono na 13 sztabów regionalnych, które miały zapewnić mobilność i przestrzenny wymiar SOT. W 1976 r. przyjęto republikańskie ustawy o obronie narodowej, społecznej samoobronie, bezpieczeństwie i sprawach wewnętrznych. Do czasu przyjęcia tego prawa, w doku-

¹⁸ J. L. Derdzinski, *op. cit.*, s. 21; M. Manojlović, *op. cit.*, s. 68.

¹⁹ I. Franko, *Ob sprejemu novega zakona o narodni obrambi*, „Naša obramba” 1969, nr 1 (3), s. 13-16.

²⁰ Takie wielkości podają autorzy zachodni, w szczególności amerykańscy. Por. J. L. Derdzinski, *op. cit.*, s. 20; A. Ross Johnson, *Total National Defense...*, s. 4.

²¹ J. Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, s. 123.

mentach wojska terytorialne występują pod nazwą powszechnego oporu narodowego, a następnie powszechnej obrony narodowej i społecznej samoobrony. W tym okresie przestarzałą broń, przejętą od JNA, zaczęto zastępować bardziej nowoczesnym uzbrojeniem. Był to również czas, w którym SR Słowenii wysunęła się na czoło w procesie kształtowania obrony terytorialnej, która stała się słoweńską specjalnością. Drugą połowę lat 70. można nazwać okresem wewnętrznej konsolidacji i krzepnięcia sił obrony terytorialnej jako oddzielnego komponentu sił zbrojnych. Na tym etapie bowiem we wszystkich gminach, okręgach autonomicznych i republikach utworzono komitety powszechnej obrony narodowej i społecznej samoobrony (Odbori za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu – ONO i DSZ), w skład których weszli najwyżsi funkcjonariusze wszystkich organów. Przewodniczącymi republikańskich komitetów ONO i DSZ byli z urzędu szefowie partii republikańskich. Na podstawie Konstytucji 1974 r. w okresie pokoju SOT podlegały prezydium danej republiki i okręgu, natomiast sztaby SOT podporządkowane były jednocześnie odpowiednim dowództwom sił zbrojnych oraz kierownictwu republiki, okręgu i gminy oraz wspomnianym komitetom. Obrona terytorialna finansowana była przez republiki, okręgi, gminy oraz organizacje pracy zrzeszonej. Granice okręgów wojskowych pokrywały się z granicami republik. W konsekwencji każda z republik miała swoją armię lub armie terytorialne, a Czarnogóra i okręgi autonomiczne swoje korpusy. Przyjęto też, że znaczna część oficerów powinna służyć w armii stacjonującej na terytorium ich republiki lub okręgu. Dotyczyło to również poborowych – co najmniej 25 proc. rekrutów musiało służyć na terenie swojej republiki²².

Trzeci okres rozwoju rozpoczął się w 1980 r. i trwał do końca dekady. Nastąpiły wówczas dwie zasadnicze zmiany w organizacji i strukturze SOT. Najpierw wiosną 1981 r. doszło do zniesienia okręgowego dowództwa wojsk terytorialnych w Kosowie i Metohii. Kontrolę nad tymi jednostkami przejął Sztab Główny OT SR Serbii. Decyzja taka była skutkiem masowych wystąpień kosowskich Albańczyków, domagających się nadania okręgowi statusu republiki. Demonstracje zostały krwawo stłumione przez władze federalne. Zmianę struktury dowodzenia wojsk terytorialnych usankcjonowało trzecie prawo w dziedzinie obronności, a mianowicie ustawa o obronie narodowej i społecznej samoobronie, przyjęta przez poszczególne republiki wkrótce po tych wydarzeniach. Drugą zmianą było zlikwidowanie republikańskich okręgów wojskowych, z wyjątkiem Czarnogóry. Od 1 stycznia 1989 r. zastępowały je nowe okręgi wojskowe – w Belgradzie (dla Serbii z Wojwodiną i Kosowem, wschodniej Chorwacji oraz Bośni i Hercegowiny), Zagrzebiu (dla Słowenii i północnej Chorwacji), Skopje (dla Macedonii, południowej Serbii i Czarnogóry) i Splicie (dla floty adriatyckiej). Co najważniejsze, dowódcom nowych okręgów wojskowych podporządkowano republikańskie jednostki i sztaby

²² S. Prijić, *Pojmovi narodna obrana i općenarodna obrana u ustavnom sistemu SFRJ*, „Politička misao” 1988, Vol. XXV, No. 1, s. 92-97.

SOT²³. Zatem okres ten charakteryzował się reorganizacją struktury obrony terytorialnej, w szczególności w odniesieniu do jej elementów przestrzennych. Etap ten skończył się w 1990 r., kiedy to jednostki terytorialne zaczęły funkcjonować już niezależnie od JNA w warunkach rozpadu federacji.

Jak wcześniej wspomniano SOT składały się z instytucji samorządowych, jednostek, sztabów dowódczych oraz różnych form organizacji pracowniczych i obywatelskich. Poszczególne dowództwa wykonywały wszystkie podstawowe zadania niezbędne dla zarządzania jednostkami i instytucjami SOT (operacyjne, organizacyjno-mobilizacyjne, tyłowe, polityczne, bezpieczeństwa, itp.) i tam też przebywali pracownicy jednostek i instytucji samorządowych²⁴. W zależności od zastosowania danych jednostek, wojska terytorialne tworzone były w ramach różnych formacji. W omawianym okresie istniały dwa rodzaje jednostek: taktyczne – przeznaczone do działań bojowych na małej przestrzeni oraz taktyczno-połączone – przeznaczone do operacji na większym terytorium. Jednostki taktyczne tworzyły liczne i różnorodne formacje, jak oddziały liniowe, czety i oddziały lokalne, organizacji pracy zrzeszonej i gminne. Były to m.in. jednostki: piechoty, rozpoznania, artyleryjskie, inżynierskie, sabotażowe, antysabotażowe, obrony przeciwlotniczej, obrony biologiczno-chemicznej i atomowej, marynarki wojennej, liniowe, czy tyłowe. Wymienione jednostki SOT były tak zorganizowane, aby umożliwić jak najszerszy udział ludności w realizacji zadań w celu prowadzenia walki zbrojnej, jak również innych form walki i oporu²⁵.

Taktyczne jednostki połączone stanowiły główne siły manewrowo-uderzeniowe OT. Były większymi formacjami zbrojnymi, przypisanymi do odpowiednich podobszarów, które ze względu na swoje wyposażenie, siłę ognia, mobilność i gotowość bojową mogły, indywidualnie lub we współpracy z innymi jednostkami SOT, a w szczególności z jednostkami JNA, prowadzić różne operacje bojowe na większą skalę i na większym obszarze, na polu bitwy lub obszarze nieobjętym bezpośrednio działaniami zbrojnymi, a także w każdych warunkach wojennych. SOT były formowane zarówno w brygady, jak również inne formacje połączone, obecne w lotnictwie i jednostkach spadochronowych, w różnych jednostkach marynarki wojennej (np. piechocie morskiej, okrętach bojowych, jednostkach podwodnych itp.) na Adriatyku i przybrzeżnym teatrze działań. Z wymienionych typów formacji można było, w razie

²³ W ten sposób pominięto Słowenię, gdzie obrona terytorialna była najlepiej zorganizowana i uzbrojona. Vide: M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy...*, s. 454. Andrzej Krzak, powołując się na chorwackiego autora Davora Marijana, za początek reorganizacji sił zbrojnych SFRJ uznaje datę 25 grudnia 1987 r. Por. A. Krzak, *Słowenia – początek końca Jugosławii. Wojna dziesięciodniowa [w:] Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2013, s. 108.

²⁴ M. Perić, *Teritorijalna odbrana u opštini sa posebnim osvrtom na opštine urbanog tipa*, Belgrad 1986, s. 13 i nn.

²⁵ J. Omaljev, *Sistem opštenarodne odbrane SFRJ – nužan oblik odbrambenog organizovanja*, Belgrad 1985, s. 21 i nn.

konieczności, utworzyć tymczasowe oddziały operacyjno-techniczne różnych organizacji i instytucji samorządowych. Jednostki te były szkolone do wykonywania działań w różnych warunkach klimatycznych, meteorologicznych i geograficznych, na terenach równinnych, pagórkowatych i górzystych, na morzu, wyspach oraz w strefie przybrzeżnej, w dorzeczach i pojezierzach; do zwalczania interwencyjnych, sabotażowych, desantowych i innych nieprzyjacielskich sił oraz wykonywania działań na szeroką skalę, tj. stosowania różnych form i metod walki – od najdrobniejszych dywersji do działań zbrojnych i operacyjnych; do udziału w niszczeniu sił powietrzno-desantowych, w obronie miast i innych obszarów zamieszkałych i prowadzenia tam walk ulicznych, jeśli zostały tymczasowo opanowane przez siły agresora; do sprawowania kontroli nad danym terytorium i ochrony obiektów wojskowych, gospodarczych, administracyjnych i innych obiektów infrastruktury krytycznej i instytucji należących do wspólnot i organizacji społeczno-politycznych; w celu tworzenia obrony terytorialnej w instytucjach edukacyjnych, zdrowotnych, produkcyjnych, remontowych i innych. Instytucje te miały przede wszystkim być aktywne w czasie wojny, a w czasie pokoju miały być powszechnie wykorzystywane przez instytucje edukacyjne, tj. ośrodki szkoleniowe²⁶.

Proces tworzenia obrony terytorialnej zbiegł się z okresem powstawania nowych jednostek JNA. Zgodnie z dyrektywą federalnego resortu obrony w sprawie obsady stanowisk w armii, pierwszeństwo przy obsadzaniu stanowisk wojskowych miało dowództwo JNA, która oprócz regularnych oddziałów posiadała również własne wojska partyzanckie, co dla SOT oznaczało dodatkowy odpływ dużej liczby młodych i wykwalifikowanych pracowników. Siłom obrony terytorialnej przydzielono jedynie nadwyżki pedagogów i wyższych rangą oficerów. Sztabowcy powszechnej obrony narodowej starali się rozwiązać ten problem poprzez jak najszybsze uzupełnienie swoich kadr wykwalifikowanym personelem o umiejętnościach i wiedzy pochodzących ze służby w regularnej armii, ale pozostającego do dyspozycji JNA. Byli to oficerowie w randze podporucznika, porucznika i kapitana, z wyższym wykształceniem, mający dodatkowo ukończone specjalne 6-miesięczne kursy oficerskie prowadzone przez szkoły wojskowe i niektóre uniwersytety. Wiosną 1969 r. na spotkaniu przedstawicieli Sztabu Głównego powszechnej obrony narodowej i dowództwa IX Armii w Lublanie osiągnięto porozumienie, zgodnie z którym IX okręg wojskowy z siedzibą w stolicy SR Słowenii zobowiązał się w pełni zaspokoić potrzeby kadrowe SOT. Podczas kompletowania członków Sztabu Głównego, władze republikańskie oparły się na dostępnych kadrach wojskowych, mających doświadczenie operacyjne z okresu II wojny światowej oraz młodszych, bez doświadczenia w działaniu w warunkach bojowych, ponieważ na szkoleniach w akademiach wojskowych oraz w szkołach oficerów rezerwy kładziono zwykle nacisk na klasyczne wojskowe procedury operacyjno-taktyczne. Struk-

²⁶ T. Jantol, *Sistem ONO i sigurnost SFRJ*, „Politička misao” 1983, Vol. XX, No. 4, s. 55-60.

ture dowodzenia w SOT tworzyli oficerowie i generałowie przeszkoleni w akademiach wojskowych, których na tak wysokim szczeblu wyznaczał dział kadr JNA. Większość kadry oficerskiej SOT tworzyli absolwenci szkół dla oficerów rezerwy, co miało swoje wady i zalety. Słabością takiego systemu było dość pobieżne szkolenie wojskowe, które rekruci przechodzili w okresie 6 miesięcy trwania kursu podstawowego, natomiast zaletę stanowiła bardziej jednolita struktura dowódcza SOT, pochodząca ze środowiska, w którym oficerowie wojsk terytorialnych mieszkali i pracowali²⁷.

Obrona terytorialna została uwzględniona w poprawkach do konstytucji z 1971 r., podtrzymanymi w nowej ustawie zasadniczej z 1974 r. Zmiany miały na celu konsolidację i umieszczenie SOT w strukturze JNA jako głównego komponentu zbrojnego powszechnej obrony ludowej, a także najszerszej formy zorganizowanego oporu zbrojnego. Jednakże w drugiej połowie lat 70. dało się zauważyć pewną prawidłowość w postępowaniu najwyższych władz wojskowych wobec wojsk terytorialnych. Dopóki bowiem SOT były słabo zorganizowane i uzbrojone, dopóty JNA wspierała kadrowo i szkoleniowo drugi komponent sił zbrojnych, ale kiedy po 1974 r. nastąpił rozwój jakościowy tych formacji, które wyraźnie wzmocniły swoją gotowość bojową, wówczas stosunki dwustronne uległy pogorszeniu. Dowództwo JNA nie dopuściło do wdrożenia niektórych rozwiązań, jak np. przechowywania broni w domu, nadawania przez władze republikańskie stopni wojskowych, form oznakowania jednostek, jak również niekontrolowanych zakupów uzbrojenia. Pomimo faktu, że wojska terytorialne rozwijały się zgodnie z ówczesnie obowiązującymi przepisami i doktrynami oraz wytycznymi ZKJ, federalne władze polityczno-wojskowe były jednak sceptyczne wobec rozwoju SOT. Dodatkowo reorganizacja słoweńskiej obrony terytorialnej w 1985 r., kiedy ustanowiono nową strukturę organizacyjną, wywołała niezadowolenie tamtejszych środowisk wojskowych, ponieważ nowa reforma skutkowałą zmniejszeniem liczby jednostek manewrowych oraz zwiększeniem jednostek przestrzennych, tj. miejskich²⁸.

Po śmierci Tity w maju 1980 r., początkowo udawało się zachować równowagę w skomplikowanym i nieprzejrzystym systemie powoływania ciał „przedstawicielskich” (tzw. systemie delegackim)²⁹. Jednakże w połowie lat 80. zaczęła nasilać się rywalizacja między federalistami a zwolennikami decentralizacji, na co nakładały się również tarcia na tle narodowościowym³⁰. Narastające problemy polityczno-ekonomiczne dostarczały federalistom argumentów

²⁷ D. Guštin, *Teritorialna obramba – vojaška potreba in politični projekt 1968-1988*, [w:] *Slovenija – Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988*, red. Z. Čepič, Lublana 2010, s. 287.

²⁸ Vide: M. Zorc, *Teritorialna obramba v letih njene dozorelosti*, „Vojstvo” 1999, No. 5, s. 51-52.

²⁹ Szerzej na temat ustroju Jugosławii na podstawie konstytucji z 1974 r. w literaturze polskiej: E. Zieliński, *System polityczny Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1984, s. 37 i nn; E. Mizerski, *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918-1990*, Toruń 1999, s. 80-86, 99-102 i 129-143.

³⁰ B. Repe, *op. cit.*, s. 187.

na rzecz wzmocnienia centralizacji, co w praktyce torowało drogę do ustanowienia państwa unitarnego. Stanowisko takie dominowało m.in. we władzach wojskowych, mimo, że istniała możliwość przygotowania się na kolejne niepokoje w oparciu o doświadczenia chorwackiej „wiosny” z 1971 r. oraz dekadę późniejsze wydarzenia w Kosowie³¹. Ponieważ organizacja, wyposażenie, doktryna i taktyka obydwu komponentów sił zbrojnych zaprojektowane były w taki sposób, by bronić kraju przed atakiem zbrojnym z zewnątrz, nie były one gotowe na wprowadzenie zmian niezbędnych do przygotowania się na wewnętrzne niepokoje i konflikty.

Największa zmiana nastąpiła jednak, gdy w maju 1988 r. stanowisko ministra obrony objął gen. Veljko Kadijević. Wprowadził on do resortu oficerów JNA, będących zwolennikami ujednoczenia struktury systemu obronnego. Nowa ekipa w Związkowym Sekretariacie Obrony Narodowej (ZSLO – odpowiedniku ministerstwa obrony) forsowała pogląd, że Konstytucja z 1974 r. uniemożliwia skuteczną obronę kraju. Zdaniem wysokich rangą wojskowych, skupionych wokół nowego ministra, armia powinna wywierać na federalne organy ustawodawcze silną presję w celu realizacji przynajmniej częściowych zmian w prawodawstwie, które miały przyczynić się do efektywnego rozwoju i zarządzania siłami zbrojnymi. Pod skutecznym naciskiem (zdaniem niektórych autorów), uprawnienia republik w dziedzinie obrony terytorialnej zostały zniesione, a właściwe kompetencje Prezydium SFRJ przeniesiono do ZSLO³². Następnie Prezydium, na wniosek szefa resortu obrony, przemianowało Sztab Generalny JNA na Sztab Generalny Sił Zbrojnych. Owa zmiana nazwy, interpretowana przez ministerstwo obrony jako korekta *status quo*, miała ogromne znaczenie w kontekście relacji na linii JNA - SOT. Na mocy nowej ustawy obrona terytorialna, pomimo obowiązywania przepisów konstytucyjnych i prawnych, została formalnie podporządkowana Sztabowi Generalnemu Sił Zbrojnych, jako organowi ministerstwa. Ponadto w 1988 r. nastąpiła wspomniana reorganizacja wojska, która doprowadziła do zniesienia niektórych okręgów wojskowych oraz do podporządkowania wojskom operacyjnym jednostek terytorialnych, co stanowiło część działań zmierzających do zmniejszenia wpływu republik. Zniesiony został m.in. słoweński okręg wojskowy, w

³¹ W 1971 r. Tito i jego współpracownicy siłą zdławili wystąpienia chorwackich władz republikańskich, popieranym przez chorwackie społeczeństwo, domagającym się decentralizacji państwa i reform gospodarczych. *Vide*: M. J. Zacharias, *Chorwacka „wiosna” i serbski „liberalizm”*. *Konflikty polityczne w Jugosławii na początku lat siedemdziesiątych*, „Dzieje Najnowsze” 2000, t. 32, nr 2, s. 99-114. Natomiast wiosną 1981 r. miały miejsce wystąpienia zamieszkującej Jugosławię ludności albańskiej, która domagała się nadania Kosowu statusu republiki. Zostały one krwawo stłumione przez siły milicyjne. *Vide*: M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy...*, s. 404-407; M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Geneza konfliktu serbsko-albańskiego w latach 1968-1998 na tle wewnętrznej polityki Jugosławii – próba analizy*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, t. 43, nr 1, s. 201-203.

³² M. Špegel j, *Siječanje vojnika*, Zagreb 2001, s. 92.

miejsce którego powstały dwa korpusy – w Lublanie i Mariborze, obydwa bezpośrednio podporządkowane okręgowi chorwackiemu z siedzibą w Zagrzebiu. Ponadto stanowisko Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych, że najwyższe funkcje w republikańskich sztabach powinni stopniowo zajmować czynni oficerowie wojsk operacyjnych, było przejawem rosnącego nacisku JNA na politykę kadrową w SOT. Tak było w przypadku dowódców republikańskich, którzy wywodzili się z szeregów wciąż czynnych kadr wojskowych korpusu oficerskiego JNA, choć prawdą jest, że byli „narodowości republikańskiej”, zwiększając w ten sposób element miejscowy w republikach. Wydarzeniem precedensowym w relacjach między obydwojma formacjami było mianowanie we wrześniu 1988 r. bezpośrednio przez Prezydium SFRJ dowódcy Republikańskiego Sztabu SOT Słowenii, choć prawo zobowiązywało władze federacyjne do wyznaczenia na tę funkcję kandydata zaproponowanego wcześniej przez Prezydium SR Słowenii³³.

Wkrótce jednak okazało się, że skuteczność nacisków armii na władze republikańskie była ograniczona. Rozwój wydarzeń politycznych w państwie w kierunku dezintegracji federacji nie mógł już zostać powstrzymany przez czynnik wojskowy. Odżyły kwestie, które jeszcze do niedawna były tematami tabu: relacja władze republikańskie - JNA, finansowanie JNA, czy przywileje dowództwa wojskowego. W obliczu coraz bardziej napiętej sytuacji generalicja uznała za stosowne wymusić na Prezydium SFRJ wprowadzenie rozwiązań awaryjnych. Polegały one na politycznych atakach władz federalnych, które w swoich konkluzjach wezwały władze SR Słowenii m.in. do przeniesienia obowiązku poborowego na miejscowe komendy uzupełnień, będące pod kontrolą JNA. Rząd republikański nie zastosował się do tych poleceń, podając w odpowiedzi przykłady łamania przez władze w Belgradzie obowiązującej konstytucji. Dlatego też JNA zdecydowała się podjąć, jak to określiła, *radykałne kroki*. Podobnie „radykałne” środki władze wojskowe zastosowały już w 1985 r. w Kosowie, kiedy po prostu zamknięto magazyny sprzętu dla SOT. Konkluzje Prezydium federacji dały armii formalny pretekst do działania. W maju 1990 r. dowództwo wojskowe podjęło decyzję o rozbrojeniu wszystkich, z wyjątkiem JNA, formacji paramilitarnych stacjonujących na terytorium SR Słowenii. Dotyczyło to zarówno oddziałów obrony narodowej, jak również komunalnych jednostek łącznikowych. Jednakże w tym przypadku, inaczej niż w Kosowie, operacja zakończyła się niepowodzeniem, ponieważ sztaby gminne miały własne składy sprzętu i broni zlokalizowane poza magazynami JNA. Co ważniejsze, w słoweńskich kręgach polityczno-wojskowych po prostu nie było woli przekazania broni armii federalnej. Prezydium SR Słowenii 19 maja 1990 r. w godzinach popołudniowych wysłało do wszystkich gmin poufny telegram, który nakazywał zatrzymanie dostaw broni. Większość sztabów gminnych, a także niektóre jednostki paramilitarne (30. Grupa Rozwojowa oraz Brygada Ochrona) zastosowało się do tego polecenia. Zatem JNA napotkała tu po raz pierwszy

³³ M. Munda, *Beograjska spletko*, Maribor 2001, s. 53.

silny opór oraz poniosła jedną z pierwszych swoich porażek. Chociaż nie udało się wykorzystać całego uzbrojenia, to dzięki spontanicznemu oporowi jednostek paramilitarnych przeciwko rozbrojeniu Słowenii władze republiki w tajemnicy stworzyły kolejną formację – Strukturę Manewrową Obrony Narodowej, wynikającą z tradycji wojny partyzanckiej i włączoną pod jurysdykcję słoweńskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Tym samym jugosłowiański system powszechnej obrony narodowej przechodził powoli do historii. Należy w tym miejscu wspomnieć, że wśród organizatorów nowej struktury znajdowali się oficerowie rezerwy i dowódcy obrony terytorialnej, którzy bez wątpienia odgrywali kluczową rolę w ukształtowaniu trzonu obronnego tej formacji, w zabezpieczeniu broni i sprzętu w związku ze spodziewanym starciem z armią jugosłowiańską. Zarówno SOT, jak i ówczesny republikański Sekretariat Obrony i Spraw Wewnętrznych określały ramy prawne, umożliwiające utworzenie bez wiedzy federalnych władz wojskowych Struktury Manewrowej Obrony Narodowej, którą włączono jednocześnie w porządek prawny nowej konstytucji formującego się wówczas niepodległego państwa słoweńskiego. We wrześniu 1990 r. parlament SR Słowenii jako pierwszy przyjął poprawki do konstytucji, które m.in. wyłączały republikańskie SOT spod dowództwa JNA³⁴. Tym samym rozpoczął się okres rozpadu systemu powszechnej obrony narodowej i przekształcenia wojsk terytorialnych w regularne armie republikańskie. Nowe formacje posłużyły bowiem władzom Słowenii, później również Chorwacji oraz częściowo Bośni i Hercegowiny, do działań militarnych przeciwko JNA, dążącej do siłowego utrzymania federacji³⁵. Zatem militarne cele poszczególnych republik (odparcie ataku armii federalnej) zostały spełnione, przede wszystkim dzięki doświadczeniom wyniesionym z okresu tworzenia jugosłowiańskiej obrony terytorialnej. Dotyczy to przede wszystkim słoweńskiej obrony terytorialnej, która w porównaniu z innymi republikami wyróżniała się poziomem organizacji i uzbrojenia, dzięki czemu mogła odeprzeć atak wojsk federalnych w wyniku tzw. wojny 10-dniowej, by następnie przekształcić się w profesjonalną armię niepodległej Słowenii³⁶.

Podjmując próby oceny miejsca i roli obrony terytorialnej w strukturze militarnej Jugosławii należy podkreślić fakt, że dla czynników dowódczych JNA wojska terytorialne nie były uważane za regularną armię, a bardziej za konkurenta, czego przejawem były nieustanne zabiegi oligarchii wojskowej w

³⁴ A. Krzak, *op. cit.*, s. 108.

³⁵ Szerzej o działaniach zbrojnych w okresie rozpadu Jugosławii w literaturze polskiej: M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990-2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001, s. 171 i nn.; M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003, s. 179 i nn.; I. Rycerska, *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003, s. 91 i nn.

³⁶ Szerzej na temat działań zbrojnych w okresie wojny 10-dniowej w literaturze polskiej: A. Krzak, *op. cit.*, s. 116-126. W literaturze słoweńskiej: A. Bebler, *O vojaškopolitičnih vidikih osamosvojitve Slovenije* [w:] *Slobodno vojaštvo in družba*, red. A. Bebler, Lublana 2005, s. 45-58.

kierunku podporządkowania sobie jednostek SOT. Taka postawa jugosłowiańskich sztabowców wynikała z faktu, że tak naprawdę nigdy nie uznali oni wojsk terytorialnych za istotny czynnik obronny w warunkach bojowych. Wskazują na to chociażby trzy funkcje, jakie pełniły wojska operacyjne, które znacząco różniły je od jednostek terytorialnych. JNA była przygotowana do szybkiej mobilizacji w przypadku ataku zewnętrznego, aby przyjąć pierwsze uderzenie agresora, co miało dać czas na mobilizację SOT. Inną funkcją JNA był wysoki poziom specjalizacji, umiejętności wojskowych oraz wiedzy, które mogły być osiągnięte tylko dzięki długim ćwiczeniom. Trzecią cechą jugosłowiańskiej armii było zapewnienie możliwości prowadzenia wojny, zarządzanie obroną terytorialną, dowodzeniem i kontrolą nad nią. Kryzys gospodarczy z lat 80. dotknął dwie pierwsze funkcje, ponieważ cięcia budżetowe utrudniały modernizację wojsk operacyjnych, a podziały narodowe zmniejszyły znaczenie dowództwa JNA w systemie obronnym federacji. Fakt, że jednostki SOT były odpowiedzialne również przed republikańskimi strukturami politycznymi, wpłynął na trzecią funkcję armii federalnej. Ponieważ wojska terytorialne zostały uzbrojone w przestarzałą broń, przekazaną im przez JNA z określonych formacji zbrojnych, to w dużej mierze od siły ekonomicznej poszczególnych republik zależało, jak będą dodatkowo wyposażać swoją obronę terytorialną. Jednakże władze republikańskie nie zostały dopuszczone do importu broni z zagranicy, nie mając nawet możliwości sprowadzania jej z wolnego rynku. Monopol na import i eksport broni miały instytucje Federalnego Ministerstwa Obrony. W jednostkach terytorialnych byli rozmieszczeni głównie rekruci w wieku popoborowym i niespełniający norm zdrowotnych, którzy nie byli w stanie zaspokoić potrzeb armii w zakresie mobilności. W jugosłowiańskiej doktrynie użycia sił zbrojnych przewidziano, że w razie wojny na określonym terytorium władzę nadrzędną ma ta jednostka, która jest formacją wyższego szczebla. Zatem teoretycznie mogło się zdarzyć, że w warunkach bojowych dowódca wojsk terytorialnych wydaje rozkazy dowódcy niższych jednostek JNA; na szczytach władzy wojskowej taka sytuacja była niedopuszczalna. Na czele SOT stali wyłącznie republikańscy dowódcy, którzy na szczeblu federalnym byli podporządkowani Prezydium SFRJ jako zwierzchnikowi sił zbrojnych. Jednakże władze federalne, na mocy niektórych przepisów, określone funkcje obronne przenieśli na Związkowego Sekretarza Obrony SFRJ, którym zwykle zostawał generał JNA w czynnej służbie.

Podobnie jak decentralizacja polityczna i przekazanie władzy politycznej władzom republikańskim, zagwarantowane w Konstytucji 1974 r., podważyły zasadność federalnego systemu politycznego Jugosławii, tak utworzenie Sił Obrony Terytorialnej jako republikańskiego komponentu sił zbrojnych SFRJ faktycznie ograniczało legitymację funkcjonalną JNA. Z tego względu Jugosłowiańska Armia Ludowa nie tylko nigdy nie uznała wojsk terytorialnych za równorzędny składnik systemu obronnego państwa, ale również jej dowództwo stale usiłowało podporządkować sobie jednostki terytorialne. Przykładowo

dowódcą republikańskich SOT był zwykle wojskowy w czynnej służbie, wywodzący się z korpusu oficerskiego JNA. Dowództwo armii federalnej często sygnalizowało, że oddziały obrony terytorialnej mogą przekształcić się w armie republikańskie, i choć główne kontrole z Federalnego Ministerstwa Obrony uznały jednostki SOT za oddziały posiadające dość dobre umiejętności bojowe, to tak naprawdę usiłowały ostrzec naczelne dowództwo JNA, że należałoby znacznie ograniczyć obronie terytorialnej SR Słowenii samodzielność w prowadzeniu przygotowań wojskowych. Wnioski z kontroli były jedynie częściowo tajne, o czym świadczą publikacje teoretyków wojskowych o konieczności modernizacji obrony terytorialnej, której potencjalne działania na czasowo okupowanym terytorium powinny tracić na znaczeniu, dlatego, że zmniejszają możliwość agresji w celu okupacji terytorium Jugosławii. Ponadto w tym samym dokumencie wiele rozwiązań mocno odbiega od definicji ustawowej obrony terytorialnej. Co prawda rozdzielono funkcje SOT i JNA w konfliktach o niskiej intensywności oraz przy wykonywaniu pewnych zadań społecznej samoobrony, to faktycznie rozdział ten oznaczał, że wojska terytorialne powinny znaleźć się pod jednym dowództwem, ponieważ miały być przeznaczone do celów policyjnych³⁷.

Podsumowując można stwierdzić, że w omawianym okresie, czyli w latach 1968-1990, Siły Obrony Terytorialnej zostały liczebnie wzmocnione, wyposażone i wyszkolone, osiągając wysoką zdolność bojową, do czego przyczyniło się m.in. panujące w poszczególnych republikach przekonanie, że są to ich własne armie narodowe. Wyodrębnienie republikańskiego kierownictwa wojskowo-politycznego pod koniec lat 60., a w zmienionej formie w latach 80., spowodowało, że jego ustalenia i decyzje na swój sposób zawsze budziły w jugosłowiańskich kręgach wojskowych podejrzenia o separatyzm poszczególnych republik. Z tego względu dowództwo JNA przez cały ten okres kwestionowało zasadność istnienia SOT. Każda z republik w rzeczywistości dążyła do zbudowania swojej własnej obrony terytorialnej jako nowoczesnej, dobrze zorganizowanej i zarządzanej organizacji wojskowej, zdolnej do prowadzenia samodzielnej walki zbrojnej. Do takiego wniosku skłania chociażby fakt, że obrona terytorialna w omawianym okresie wykształciła podstawowe elementy organizacji wojskowych, takie jak: dowodzenie i kontrola, szkolenia poszczególnych formacji, pobór rekrutów oraz uzbrojenie. Natomiast celem JNA, zgodnie z doktryną powszechnej obrony narodowej, było powstrzymanie potencjalnego agresora na tyle, by dać czas na mobilizację obrony terytorialnej. W istocie do głównych zadań tej formacji, zgodnie z nową koncepcją obronną, należało zaangażowanie zbrojne w tle, samodzielnie lub we współpracy z JNA. Jednakże w związku z postępującą decentralizacją państwa pod koniec lat 80. owa współpraca stawała się coraz bardziej problematyczna. Przekształcenia systemu obrony terytorialnej faktycznie doprowadziły do stworzenia armii republikańskich, które, w przeciwieństwie do JNA, opowiedziały się za opuszczeniem

³⁷ L. Jelušič, *Legitimnost sodobnega vojaštva*, Lublana 1997, s. 157-158.

federacji. Istnienie dwóch, konkurencyjnych względem siebie, elementów systemu obrony państwa, w znacznym stopniu umożliwiło przekształcenie jednostek obrony terytorialnej w armie republikańskie, co ostatecznie stało się dodatkowym czynnikiem wpływającym na dezintegrację federacji jugosłowiańskiej.

BIBLIOGRAFIA:

Monografie:

- ✓ Bebler A., *O vojaškopoličnih vidikih osamosvojitve Slovenije* [w:] *Slobodno vojaštvo in družba*, red. A. Bebler, Lublana 2005
- ✓ Derdzinski J. L., „*Vojnik i Narod*”. *The Soldier and the People. Civil-Military relations in SFRY*, Austin 1998
- ✓ Frazee D. A., *The Yugoslav All-People's defense system: a pessimistic appraisal*, Monterey 1981
- ✓ Gow J., *The Serbian Project and its Adversaries. A Strategy of War Crimes*, Londyn 2003
- ✓ Guštin D., *Teritorialna obramba – vojaška potreba in politični projekt 1968 : 1988* [w:] *Slovenija - Jugoslavija: krize in reforme 1968/1988*, red. Z. Čepič, Lublana 2010
- ✓ Jelavich B., *Historia Bałkanów. Tom drugi. Wiek XX*, tłum. M. Chojnacki, J. Hunia, Kraków 2005
- ✓ Jelušič L., *Legitimmnost sodobnega vojaštva*, Lublana 1997
- ✓ Kocbek A., *Teritorialna obramba in njen komunikacijski sistem*, Maribor 1990
- ✓ Krzak A., *Słowenia – początek końca Jugosławii. Wojna dziesięciodniowa* [w:] *Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2013
- ✓ Kuczyński M., *Krwawiąca Europa. Konflikty zbrojne i punkty zapalne w latach 1990-2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001
- ✓ Manojlović M., *The Role of Military in Politics. Yugoslavia as a Case Study*, Ottawa 1997
- ✓ Marković Z., *Jugoslovanska ljudska armada*, Ljubljana 2007
- ✓ Milivojević M., *The Yugoslav People's Army: The Military Dimension*, Bradford 1988
- ✓ Mizerski E., *Jugosłowiański system przedstawicielski 1918-1990*, Toruń 1999
- ✓ Munda M., *Beograjska spletko*, Maribor 2001
- ✓ Omaljev J., *Sistem opštenarodne odbrane SFRJ - nužan oblik odbrambenog organizovanija*, Belgrad 1985
- ✓ Perić M., *Teritorijalna odbrana u opštini sa posebnim osvrtom na opštine urbanog tipa*, Beograd 1986

- ✓ Pirjevec J., *Jugoslavija 1918–1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karad-jordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995
- ✓ Repe B., *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*, Lublana 2002
- ✓ Ross Johnson A., *Total National Defense in Yugoslavia*, Santa Monica 1971
- ✓ Ross Johnson A., *The Role of the Military in Communist Yugoslavia: An Historical Sketch*, Santa Monica 1978
- ✓ Rusinow D. I., *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977
- ✓ Rycerska I., *Rozpad Jugosławii. Przyczyny i przebieg*, Kielce 2003
- ✓ Špegelj M., *Siječanje vojnika*, Zagreb 2001
- ✓ Tanty M., *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003
- ✓ Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003
- ✓ Zacharias M. J., *Wewnętrzne i międzynarodowe aspekty zwycięstwa komunistów w Jugosławii. U źródeł jugosłowiańskiej odmiany systemu komunistycznego [w:] Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła się wybić na wolność?. Materiały z sesji naukowej, Olsztyn 26 października 1995*, red. T. Kisielewski i N. Kasperek, Olsztyn 1996
- ✓ Zacharias M. J., *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie, przekształcenia, rozkład*, Warszawa 2004
- ✓ Zieliński E., *System polityczny Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*, Warszawa 1984,
- ✓ Živković M., *Razvoj oružanih snaga SFRJ – Teritorijalna odbrana*, Belgrad 1986

Artykuły:

- ✓ Bebler A., *Razvitak jugoslavenske vojne doktrine*, „Politička misao” 1985, Vol. XXII, No. 4
- ✓ Deszczyński M. P., *Wykluczenie Komunistycznej Partii Jugosławii z Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, t. 28
- ✓ Franko I., *Ob sprejemu novega zakona o narodni obrambi*, „Naša obramba” 1969, nr 1 (3)
- ✓ Jantol T., *Sistem ONO i sigurnost SFRJ*, „Politička misao” 1983, Vol. XX, No. 4
- ✓ Kocijan L., *Doktrina in strategija splošne ljudske obrambe*, „Vojstvo” 1999, nr 5
- ✓ Korzeniewska-Wiszniewska M., *Geneza konfliktu serbsko-albańskiego w latach 1968-1998 na tle wewnętrznej polityki Jugosławii - próba analizy*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, t. 43, nr 1

- ✓ Prijić S., *Pojmovi narodna obrana i općenarodna obrana u ustavnom sistemu SFRJ*, „Politička misao” 1988, Vol. XXV, No. 1
- ✓ Slapar J., *Izkušnje razvoja TO in priprave na osamosvojitve ter vojna za samostojno Slovenijo*, „Vojstvo” 1999, nr 5
- ✓ Zacharias M. J., *Chorwacka „wiosna” i serbski „liberalizm”. Konflikty polityczne w Jugosławii na początku lat siedemdziesiątych*, „Dzieje Najnowsze” 2000, t. 32, nr 2
- ✓ Zorc M., *Teritorialna obramba v letih njene dozorelosti*, „Vojstvo” 1999, nr 5